

SUNYER MOLNÉ, Magí; Joan Ramon VENY-MESQUIDA (eds.): *Llegenda i mite*. Estudis Catalans 10. Kassel: Edition Reichenberger, 2021, 218 p.

Llegenda i mite

Sílvia VEÀ VILA

Universitat Rovira i Virgili, Tarragona

Llegenda i mite sorgeix de la intenció de continuar la investigació sobre la llegenda i el mite encetada amb la publicació de *La llegenda*, que va aparèixer a la mateixa col·lecció l'any 2019.¹ Per bé que alguns dels autors dels diferents capítols pertanyen a diversos grups i projectes de recerca, els editors fan constar que el volum ha estat promogut pel Grup de Recerca Identitats en la Literatura Catalana (GRILC) i desenvolupat en el marc d'una línia d'investigació que va rebre finançament del Ministeri de Ciència, Innovació i Universitats pel projecte «Literatura popular catalana: gèneres, concepte i definicions».

Si a *La llegenda* es debatia sobre el concepte de llegenda, els seus límits, l'evolució i el rendiment que aquest gènere del folklore havia materialitzat en forma de textos literaris significatius, *Llegenda i mite* pretén continuar la recerca des de punts de vista ben diversos. Així, hi trobarem els capítols: «Del relat absolut al simulacre social: dues lectures teòriques del mite», de Pere Ballart (Universitat Autònoma de Barcelona); «Les llegendes demòniques: confluències de realitat i fantasia», de Caterina Valriu (Universitat de les Illes Balears); «Entre Enkidu i Tarsan: el llegendari home salvatge en la teatralitat medieval», de Francesc Massip (URV); «Els gegants de la historiografia: mites i llegendes a l'obra de Pere Antoni Beuter, Lluís Ponç d'Icard, Joan Binimelis i Antoni Viladamor», d'Arantxa Llàcer Martorell (Università degli Studi di Sassari); «Poblet: llegendes, història i mite entre els escriptors de la Renaixença», de Jordina Gort Oliver (URV); «La llegenda en el Modernisme català», de Magí Sunyer Molné (URV); «Hipertextualitats d'exili: les llegendes mexicanes de Josep Roure-Torent», de Carme Gregori (Universitat de València); «De Clitemnestra a Clito Mestres de Montserrat Roig, relectura amb perspectiva de gènere», de Montserrat Palau (URV); «Galatea no és de pedra: el mite de Pigmalíon a *Frankenstein* i a *La salvatge*», de Marta Gort (URV); «El combat per la memòria al voltant de la construcció del mite de Puig Antich», de Jordi Martí Font, i «Les llegendes contemporànies: mites moderns? La vigència del folklore en temps de crisi», d'Emili Samper (URV).

Pere Ballart emprèn, en la primera part del seu article, la definició de mite des de la posició d'autors com Mircea Eliade, Cesare Pavese, Jaime Gil de Biedma, Luis Cernuda, Gabriel Ferrater i Jean-Pierre Vernant, i el lligam que aquest concepte té amb la narració i la poesia. I, acaba, en la segona part, mostrant el benefici que ens ha suposat l'estudi del mite des del punt de vista de Northrop Frye i de Roland Barthes, que es miren els mites com el poder d'alguns per fer els altres ciutadans ben dòcils i obedients.

D'aquesta manera, l'autor inicia el discurs amb la idea d'Eliade, segons la qual el mite s'articula sempre com un relat, afecta el sistema de creences de qui l'escolta

¹ Magí SUNYER; Emili SAMPER (eds.): *La llegenda*. Estudis Catalans 9. Kassel: Edition Reichenberger, 2019.

i no es localitza en cap moment precís; així, aquestes característiques confegeixen l'autoritat de tot mite —per sobre de la llegenda o del conte folklòric—, que acaben atorgant-li la funció primordial de fixar el model exemplar de les accions humanes. Per a Pavese, la feina del poeta seria traduir el mite en una imatge clara i accessible per al lector. Gil de Biedma defineix el mite com aquella pauta ordenadora que ens ajuda a sobreposar-nos a l'experiència de la vida. Luis Cernuda, Gabriel Ferrater i Jean-Pierre Vernant reflexionen sobre la relació entre mite i poesia.

A la segona part de l'article, Ballart relaciona el seu discurs amb la manera en què Frye defineix el mite com la peça clau de l'imaginari d'una comunitat social, basteix una tipologia global de les fases de la ficció i conclou que la mitologia social serveix per fer-nos uns ciutadans dòcils i obedients. Per acabar, analitza Roland Barthes, que va una passa més enllà de Frye i desemmascara l'apropiació dels mites per part d'uns quants, per tal d'instrumentalitzar una ideologia burgesa. Alhora, Barthes vol fer notar quins són els interessos econòmics i polítics que pretenen blanquejar aquesta apropiació indeguda de la mitologia.

Caterina Valriu presenta un interessantíssim i aclaridor capítol sobre tres tipus de llegendes lligades als *dèmons* —que no són pas *dimonis*: les llegendes sobre éssers femenins (dones d'aigua, fades, encantades, sirenes), les llegendes sobre el somni de l'abundància (tresors amagats custodiats per éssers encantats i ferotges, boiets treballadors que no deixen descansar ningú) i les llegendes d'ànimes en pena que cerquen la seua salvació.

Les llegendes demòniques, en paraules de Linda Dégh, són aquelles en què es confronta la realitat amb allò que és sobrenatural, mitjançant la relació que s'estableix entre un humà i un dèmon. I Valriu en revisa les tipologies argumentals i les característiques dels éssers sobrenaturals que les coprotagonitzen per esbrinar quins mecanismes condueixen receptors i emissors d'aquestes llegendes a assimilar unes determinades pautes de conducta. Per a tal objectiu utilitza un petit corpus de llegendes demòniques —algunes d'inèdites— recollides a Mallorca per Antoni M. Alcover, Antoni M. Penya —autor ben conegut per Valriu— i Andreu Ferrer a final del segle XIX i principi del XX. Per acabar el seu estudi, l'autora cita Josep M. Pujol per concloure que es constata que el folklore és una eina cultural que ens ajuda a enfrontar-nos a situacions perilloses o potencialment conflictives; així —diu Valriu— les llegendes d'éssers femenins ajuden a canalitzar, controlar i modular de manera adequada les pulsions sexuals; les llegendes sobre el somni de l'abundància fan el mateix amb el desig tan humà de viure en riquesa sense treball, i les llegendes d'ànimes en pena ho fan amb les nostres pors atàviques, com la mort.

En la primera part del seu capítol, Francesc Massip fa un bon repàs de la figura de l'home salvatge. Comença resseguint el canvi en el significat del personatge, que passa de ser un humà —i fins un semihumà— en contacte directe amb la natura i que suposa una amenaça per a l'ordre urbà que cal vèncer, a ser considerat un arquetipus de la vida sana i de moral innocent que cal protegir. Tot seguit, exposa i reflexiona sobre diversos espectacles teatrals medievals i mostra un personatge que s'inclou dins de les més altes representacions teatrals del moment, les que s'oferien a reis i emperadors. L'autor recull, a més, la figura dels cavallers salvatges, una mena d'heralds al servei de reis i alts dignataris, loquaços, extravagants i posats al nivell de joglars, mims i histrions.

En el darrer apartat del capítol, Francesc Massip desplega tota la seua erudició al voltant de la figura folklòrica de l'home salvatge i fa un repàs dels lligams entre cultures i territoris al voltant d'aquest personatge, des dels antics Egipte, Babilònia, Grècia i Roma, passant pel Ieti o el Big Foot, el Basajuan basc o el Bosnerau aragonès, Sant Jordi i el Drac, el carnaval sard amb Sas Merdulas, continuant pel Sant Joan Pelós mallorquí o s'Homo des Be menorquí, fins al personatge de Tarzan i el de Mowgli, i acaba mostrant al lector l'evidència irrefutable que la força de la imatge mítica rau en la seua capacitat de perviure adaptant-se a cada moment i lloc de la història de la humanitat.

Arantxa Llàcer presenta un capítol en què fa una detallada i interessant revisió de textos amb contingut històric de quatre autors emblemàtics del Renaixement amb la fi de mostrar com llur intenció primera —aproximar la historiografia a una ciència crítica basada en fonts fiables i allunyada de la fauna i la poesia— fracassa i tots quatre continuen bevent de mites i llegendes —malgrat que miren de justificar-ho amb altres arguments que no falten a la veritat—, en especial quant a l'explicació del període que va des del Diluvi Universal fins a l'origen i la fundació de les ciutats del nostre país, que és allò en què aprofundeix l'autora.

Els autors i les obres estudiats se situen al segle XVI i són el següent: *Història de València*, de Pere Antoni Beuter i, més específicament, la *Primera part de la Història de València*; *Llibre de les grandeses de Tarragona*, de Lluís Ponç d'Icard; *Història General de Catalunya*, d'Antoni Viladamor, i *Història general del Regne de Mallorca*, de Joan Binimelis.

L'autora compara les mútues influències entre els quatre autors i també llurs divergències, i les enquadra en el context històric europeu del moment per explicar per què els textos acaben essent el que són i com s'hi poden detectar referents comuns i transmissió de llegendes comunes.

Jordina Gort analitza alguns dels nombrosos textos que, amb motiu de la posada en valor del monestir de Poblet al llarg de la Renaixença com a símbol de la identitat catalana, se li dediquen en aquella època. Entre aquests escrits, hi ha una sèrie de llegendes que ajuden que esdevingui un lloc mític o un lloc llegendari. Jordina Gort n'examina unes quantes per mostrar com diferents autors tracten el tema i contribueixen a crear aquesta mitificació del lloc.

Així, Gort treballa, en primer lloc, les llegendes recollides per Andreu de Bofarull, Pau Piferrer i Víctor Balaguer —escriptors de la primera generació de la Renaixença—, que tracten de l'origen del monestir i del seu nom. En segon lloc, els textos escrits pels escriptors de la segona generació de la Renaixença: Àngel Guimerà, Joaquim M. Bartrina i Eduard Toda. I, en tercer i darrer lloc, l'intent de desmitificació que va provar Josep Martí i Folguera —clarament progressista i anticlerical—, que, al contrari del que l'autor pretenia, també col·laborà a reforçar el mite de Poblet.

L'article que presenta Magí Sunyer arrenca, cronològicament, en el graó posterior a la Renaixença, el Modernisme, i, d'alguna manera, s'encadena a l'article anterior, escrit per Jordina Gort. Sunyer tracta amb mestria, gran coneixement i impecable redacció les característiques de la llegenda en el Modernisme, com un continuïum inevitable de la tasca recuperadora dels referents nacionals renaixentistes: l'assumpció que la societat catalana ha assimilat totalment aquests símbols recuperats i, per tant, la possibilitat que els escriptors modernistes els interpretin

segons el seu moment històric i social, de la mateixa manera com totes les cultures han fet al llarg del temps amb els mites clàssics.

Així, l'autor fa una mirada als personatges i les llegendes de Serrallonga, el Mal Caçador, el comte Arnau i la dama de Reus, vistos per Maragall i Víctor Català. I també gira els ulls cap a l'especial repercussió que el corrent literari va tenir en el camp dramaturgic, amb autors com Adrià Gual, Josep Carner, Xavier Viura, Apel·les Mestres i Lluís Via, amb la col·laboració dels músics Enric Morera i Enric Granados.

Carme Gregori dissectiona les tretze llegendes indígenes recollides per Roure-Torent a l'exili a Mèxic i la hipertextualització que en va fer aquest autor. De l'exili causat pel final de la Guerra Civil Espanyola a altres països, en va nàixer el coneixement d'altres cultures, llur lloança o hostilitat, i, en tot cas, el seu empelt amb la cultura catalana.

Roure-Torent fou un enamorat de Mèxic i un gran activista de la cultura catalana allà on era. D'aquesta coincidència en naixen algunes publicacions, poques, i Gregori analitza els hipotextos, els paratextos i la hipertextualitat de tretze llegendes de diverses cultures ameríndies, publicades dins del volum pòstum *L'alè de la sirena i altres contes* (1956), en especial de la segona part d'aquesta obra, «Resplendors llunyanes». Es tracta, bàsicament, d'una majoria de llegendes etiològiques, entre les quals dominen les que expliquen l'origen del món —el pas de la foscor a la llum, típic de les cultures mesoamericanes—, i també s'hi troben llegendes sobre l'origen de la humanitat. Una altra part d'aquest corpus se centra a explicar el perquè d'alguns fenòmens de la natura, com el perfume de les flors, el bramul del vent de les coves de Kahuà, el motiu pel qual els mangles tenen les arrels a l'aigua o la creació del llac de Zirahuén, entre altres. I, finalment, també s'hi inclou una llegenda de creença combinada amb una llegenda etiològica, i un parell de llegendes sobre personatges històrics.

L'anàlisi de Carme Gregori ens mostra que la hipertextualització duta a terme per Roure-Torent es va limitar a canviar el laconisme característic de mites i llegendes per un estil literari amb una cura exquisida pel llenguatge. En cap cas va canviar personatges, temes o marc espaciotemporal. I és que tot, en aquestes llegendes reescrites per Roure-Torent, traspua admiració per les antigues cultures indígenes aixafades sense pietat pel genocidi dels conqueridors.

Montserrat Palau presenta un apartat en què relaciona l'obra teatral de Montserrat Roig *La reivindicació de la senyora Clito Mestres* (1992) —paral·lela al mite de Clitemnestra— amb les teories sobre dones i literatura que la mateixa autora va publicar el 1991 a *Digues que m'estimes encara que sigui mentida*.

Palau comença amb una extensa i destacada reflexió sobre com el mite de Clitemnestra marca la ruptura entre l'ordre anterior i el model patriarcal que impera des d'aleshores. Clitemnestra mata el marit, Agamèmnon, després que ell hagi sacrificat la pròpia filla, Ifigènia, i hagi tornat de la guerra de Troia amb una amant força més jove. Com a venjança pel crim que ha comès, és assassinada pel propi fill, Orestes, amb la connivència de l'altra filla, Electra. Quan Orestes és jutjat pel matricidi, el defensen Apol·ló i Atena —nascuda d'home i no pas de dona, del cap de Zeus— i és absolt. Clitemnestra roman com la figura del mal, a diferència d'Agamèmnon, d'Orestes i d'Electra, que esdevenen models per a la societat.

A partir d'aquí, l'autora del capítol compara la vida de Clitemnestra amb la vida de la protagonista del monòleg teatral de Montserrat Roig, la senyora Clito Mestres. Malgrat les diferències —l'obra de teatre té un marcat accent irònic i quotidià i s'allunya del drama i de la transcendència, si més no, en aparença—, la reivindicació de les protagonistes de les dos històries són fruit del mateix fenomen, l'anihiladora pressió patriarcal a la qual estan sotmeses, que les condueix a un final decebedor.

Marta Gort emprèn el tractament del mite de Pigmalión en dos obres ben diferents i ben distanciades en el temps: *Frankenstein* (1818), de Mary Shelley, i *La salvatge* (1993), d'Isabel-Clara Simó. Ho enfoca des de la perspectiva de gènere i hi sap trobar semblances destacables, malgrat la distància entre l'una i l'altra.

Al costat d'una acurada anàlisi de l'obra de Simó, en el capítol hi destaca la lectura de les pors i dolors de Mary Shelley traspassades a la narració. I també la llosa patriarcal que li fa donar veu només a personatges masculins, que li fa amagar la seua condició de dona darrere de l'anonimat i que li fa cedir les revisions del seu text al seu marit.

Gort conclou amb la reflexió que els mites tant serveixen per perpetuar un model de societat com, alhora, per posar-lo en discussió.

Jordi Martí Font analitza com s'ha arribat a la construcció del mite de Salvador Puig Antich, militant del MIL (Moviment Ibèric d'Alliberament) i darrer assassinat per l'ordre establert pel dictador Franco l'any 1974, des de dos punts de vista ben diferents: el mite del membre del MIL i de la singularitat d'aquest corrent anticapitalista, i el mite de l'antifranquista, darrer condemnat a mort per la dictadura.

El primer mite abraça una lectura més completa de la figura de Puig Antich, com a membre integrant d'un moviment anarquista que es desmarcava d'altres organitzacions d'aquesta tendència per reivindicar nítidament l'autonomia proletària, llunyana de líders, organitzacions i sigles polítiques, basada en el poder de l'assemblea, un moviment que també utilitzava les armes si calia, per bé que renegava de qualsevol organització que es fes al voltant d'aquesta eina.

El segon mite és el que s'ha construït al voltant d'una visió parcial de Salvador Puig Antich, la del lluitador antifranquista que fou la darrera persona executada mitjançant el garrot sota la dictadura de l'infaust general. Martí fa notar el gran poder mediàtic que hi ha hagut darrere d'aquesta línia mitificadora i els seus productes, contraposat a l'absència de recursos per a aconseguir cap ressò similar de l'altra.

L'autor del capítol, a més, fa un recull exhaustiu i detallat de les creacions culturals que hi ha hagut al voltant d'aquest mite, des del punt de vista de la poesia, de les arts visuals, de la música, de les arts escèniques i de les publicacions fetes sobre la base dels arxius anarquistes.

Amb una picada d'ullet, en el títol, dedicada a Josep Maria Pujol,² Emili Samper aborda les llegendes contemporànies i els rumors, especialment els sorgits com a resposta del folklore a la crisi de la pandèmia provocada pel virus SARS-CoV-2.

Samper fa una detallada i erudita exposició de conceptes i gèneres folklòrics per ajudar a endinsar el lector on finalment vol fer-lo anar: l'evidència que el folk-

² Autor, entre tants d'altres, de l'article «La crisi del folklore» (1989), en el qual parla de l'evolució del folklore en l'actualitat i el seu refortiment i, per tant, de les noves llegendes, els acudits i altres gèneres ben antics que retornen amb força adaptats al present.

lore té una capacitat adaptativa que fa que la humanitat no en pugui prescindir mai i constantment adapti gèneres i recursos al present de cada moment històric, de manera que, al contrari del que podria semblar, el folklore roman fort entre nosaltres.

D'aquesta manera, ens parla d'exemples concrets sorgits arran de la pandèmia de COVID-19, com els que en volen explicar l'origen (Wuhan, la sopa de rata penada, el xip que se'ns implantava amb les vacunes...), els quals responen a la necessitat humana de donar explicació del que és inexplicable —si més no fins ara—, i de les sèries i pel·lícules que, suposadament, n'havien avançat l'adveniment (*Els Simpson*, *El capità Amèrica...*), com a productes derivats de l'humor que ens ajuda a suportar les calamitats de la vida. Folklore, al cap i a la fi; folklore fins a la fi dels temps.

En definitiva, *Llegenda i mite* és, certament, un complement ben travat de *La llegenda*, per tal com presenta un ventall de punts de vista molt complet per continuar indagant sobre llegendes i obrir la perspectiva cap al camp dels mites.